VIRTUAL IDENTIFIKATSIYA JARAYONIDA MILLIY PSIXOLOGIK QIYOFA XAVFSIZLIGIGA TAHDIDLAR VA ULARDAN SAMARALI HIMOYA MEXANIZMLARINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Atadjanov Mamirjon Yusupovich,
psixologiya fanlari doktori, professor,
Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona sh.
e-mail: mamurjon9697@mail.ru
tel.: +998 90 232 96 97

Annotatsiya. Maqolada virtual identifikatsiya jarayonida milliy psixologik qiyofa xavfsizligiga tahdidlarning transformatsiyasi va ulardan samarali himoya mexanizmlarini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillari tahlil qilinadi. Raqamli muhitda shaxsning o‘zligini anglash xususiyatlari, milliy qadriyatlar bilan virtual makonda targ‘ib etilayotgan identifikatsiya modellari o‘rtasidagi ziddiyatlar, sun’iy intellekt vositasidagi muloqotning identifikatsiyaga ta’siri yoritiladi. Farg‘ona vodiysida 2024–2025 yillarda o‘tkazilgan dissertatsiya tadqiqoti ma’lumotlariga tayangan holda tahdidlar tipologiyasi va himoya mexanizmlarining ko‘p darajali modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: virtual identifikatsiya, milliy psixologik qiyofa, psixologik xavfsizlik, raqamli tahdidlar, himoya mexanizmlari, sun’iy intellekt, institutsional ishonch, qadriyatlar.

Аннотация. В статье анализируются трансформация угроз безопасности национального психологического облика в процессе виртуальной идентификации и социально-психологические факторы формирования эффективных механизмов защиты от них. Рассматриваются особенности самосознания личности в цифровой среде, противоречия между национальными ценностями и транслируемыми в виртуальном пространстве моделями идентификации, влияние общения, опосредованного искусственным интеллектом, на процесс идентификации. На основе данных диссертационного исследования, проведённого в Ферганской долине в 2024–2025 гг., предлагаются типология угроз и многоуровневая модель защитных механизмов.

Ключевые слова: виртуальная идентификация, национальный психологический облик, психологическая безопасность, цифровые угрозы, механизмы защиты, искусственный интеллект, институциональное доверие, ценности.

Annotation. The article analyzes the transformation of threats to the security of the national psychological image in the process of virtual identification and the socio-psychological factors that shape effective mechanisms of protection against

them. It examines features of personal self-awareness in the digital environment, contradictions between national values and the identity models promoted online, and the impact of AI-mediated communication on identification. Drawing on dissertation research conducted in the Fergana Valley in 2024–2025, the paper proposes a typology of threats and a multilevel model of protection mechanisms.

Keywords: virtual identification, national psychological image, psychological security, digital threats, protection mechanisms, artificial intelligence, institutional trust, values.

Kirish

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi insonning o‘zini anglash va ijtimoiy muhitga moslashish shakllarini tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda shaxsning identifikatsiyasi nafaqat oila, mahalla, ta’lim muassasasi va mehnat jamoasi kabi real ijtimoiy institutlar doirasida, balki ijtimoiy tarmoqlar, onlayn o‘yinlar, messenjerlar va sun’iy intellekt asosidagi muloqot platformalarida ham kechmoqda. Natijada virtual identifikatsiya – shaxsning raqamli muhitda o‘z obrazini yaratishi, uni namoyish etishi va u orqali o‘zini muayyan guruh, qadriyatlar tizimi va turmush tarzi bilan aynanlashtirishi – alohida psixologik hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Virtual identifikatsiya shaxsga o‘zini ifoda etish, yangi bilim va ijtimoiy aloqalarga ega bo‘lish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, u milliy psixologik qiyofa – xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, urf-odatlari, mentaliteti va o‘zligini anglash xususiyatlarida namoyon bo‘ladigan barqaror psixologik tuzilma uchun yangi turdagi tahdidlarni yuzaga keltiradi. An’anaviy tahdidlar asosan tashqi mafkuraviy va madaniy bosim shaklida namoyon bo‘lgan bo‘lsa, raqamli muhitda ular yashirin, individuallashtirilgan va algoritmlar vositasida boshqariladigan ko‘rinish kasb etmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – virtual identifikatsiya jarayonida milliy psixologik qiyofa xavfsizligiga tahdidlarning transformatsiyasi xususiyatlarini ochib berish va ulardan samarali himoya mexanizmlarini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillarini asoslashdan iborat. Maqolada muallifning «Milliy psixologik qiyofa xavfsizligiga zamonaviy tahdidlar transformatsiyasi va himoya mexanizmlari» mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi doirasida olingan nazariy va empirik xulosalardan foydalanildi.

Muammoning nazariy asoslari

Identifikatsiya muammosi psixologiyada E.Eriksonning shaxs o‘zligini anglash va identichlik inqirozi haqidagi konsepsiyasida chuqur ishlab chiqilgan [1]. Erikson fikricha, identichlik shaxsning o‘z-o‘ziga aynanligi va uzluksizligi hissini, shuningdek, bu hissning ijtimoiy muhit tomonidan tan olinishini anglatadi. H.Tajfel va J.Ternerning ijtimoiy identichlik nazariyasi esa shaxsning o‘zini muayyan guruhga mansub deb bilishi uning o‘zini baholashi va xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatishini asoslab bergan [2]. Ushbu yondashuvlar virtual muhitda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi, biroq raqamli makon guruhga mansublik chegaralarini noaniq, o‘zgaruvchan va ko‘p qatlamli qilib qo‘yadi.

Sh.Terkl virtual muloqot insonlarni «birga bo‘lib yolg‘iz» qolish holatiga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatib bergan [3]. J.Suler ta’riflagan onlayn tormozsizlik samarasi (online disinhibition effect) shaxsning virtual muhitda real hayotdagidan farqli, ba’zan ijtimoiy me’yorlardan chetga chiquvchi xulq namoyon etishini tushuntiradi [4]. R.Belkning raqamli dunyodagi «kengaytirilgan Men» konsepsiyasi shaxsning profillar, suratlar va raqamli izlarni o‘zligining tarkibiy qismi sifatida qabul qilishini asoslaydi [5]. L.Floridi va hammualliflar esa real va virtual hayot o‘rtasidagi chegara yo‘qolib borayotgan «onlife» holati haqida fikr yuritadi [6].

Psixologik xavfsizlik muammosi rus psixologiyasida G.V.Grachyov [7] va I.A.Bayeva [8] tadqiqotlarida axborot-psixologik xavfsizlik hamda ta’lim muhitining psixologik xavfsizligi nuqtai nazaridan yoritilgan. Sh.Shvarsning bazaviy qadriyatlar nazariyasida xavfsizlik qadriyati shaxs, oila va jamiyatning barqarorligi, tartibi va uyg‘unligiga intilish sifatida ta’riflanadi [9]. O‘zbekistonda milliy psixologik qiyofa va uning xavfsizligi masalalari muallifning monografiyasi va darsligida tizimli tahlil qilingan [10; 11].

Ushbu nazariy manbalarni umumlashtirib, virtual identifikatsiyani shaxsning raqamli muhitdagi o‘z obrazi orqali o‘zini muayyan ijtimoiy guruh, madaniyat va qadriyatlar tizimi bilan aynanlashtirish jarayoni sifatida ta’riflash mumkin. Milliy psixologik qiyofa xavfsizligi esa ushbu jarayonda shaxs va jamiyatning milliy o‘zligini anglashi, qadriyatlar tizimi va madaniy uzluksizligining tashqi va ichki destruktiv ta’sirlardan himoyalanganlik holatidir.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot nazariy tahlil, umumlashtirish, qiyosiy-psixologik tahlil va modellashtirish metodlariga asoslanadi. Empirik asos sifatida muallifning doktorlik dissertatsiyasi doirasida 2024 yil yanvaridan 2025 yil dekabrigacha Farg‘ona, Andijon va Namangan viloyatlarining shahar va tumanlarida tasodifiy tanlash usulida o‘tkazilgan so‘rovnoma tadqiqoti ma’lumotlaridan foydalanildi. Tadqiqotda respondentlarning xavfsizlik qadriyatlariga yo‘nalganligi, institutsional ishonch darajasi va ijtimoiy tahdidlarni idrok etish xususiyatlari hamda ularning sotsiodemografik omillar bilan bog‘liqligi o‘rganildi. Tadqiqot «Farg‘ona amaliyotchi psixologlar assotsiatsiyasi» Etika qo‘mitasining 2024 yil 10 yanvardagi 101-sonli xulosasi asosida o‘tkazildi.

Natijalar va muhokama

Nazariy tahlil va dissertatsiya tadqiqoti natijalari asosida virtual identifikatsiya jarayonida milliy psixologik qiyofa xavfsizligiga tahdidlar transformatsiyasining quyidagi asosiy yo‘nalishlari ajratildi.

1. Tashqi mafkuraviy bosimdan algoritmik ta’sirga o‘tish. Tavsiya algoritmlari foydalanuvchiga uning qiziqishlariga mos kontentni takror-takror taqdim etib, «axborot pufagi»ni hosil qiladi. Natijada shaxs o‘ziga begona qadriyatlar va turmush tarzi modellarini o‘z erkin tanlovi deb qabul qila boshlaydi, milliy qadriyatlar esa asta-sekin «eskirgan» va «zamonaviy bo‘lmagan» hodisa sifatida idrok etiladi.

2. Madaniy substitutsiya. Virtual muhitda global ommaviy madaniyat namunalari identifikatsiya obyektiga aylanadi. Yoshlar orasida milliy madaniyat

vakillari va tarixiy shaxslar o‘rniga blogerlar, o‘yin personajlari va media qahramonlari o‘ziga namuna sifatida tanlanishi kuzatiladi.

3. Identichlikning parchalanishi va ko‘pqatlamliligi. Shaxsning bir necha platformada turli obrazlarda namoyon bo‘lishi «Men»ning yaxlitligini buzadi, real va virtual «Men» o‘rtasida ziddiyatlar yuzaga keladi. Bu holat, ayniqsa, identichligi shakllanish bosqichida bo‘lgan o‘smir va yoshlarda identichlik diffuziyasiga olib kelishi mumkin [1].

4. Sun’iy intellekt vositasidagi muloqot tahdidlari. Sun’iy intellekt asosidagi suhbatdosh-botlar, «virtual do‘stlar» va shaxsga moslashtirilgan assistentlar inson bilan ijtimoiy-emotsional munosabatga kirishmoqda. Bir tomondan, ular ma’lumot va qo‘llab-quvvatlash manbai bo‘lishi mumkin; ikkinchi tomondan, real ijtimoiy aloqalar o‘rnini egallash, emotsional qaramlik va tanqidiy fikrlashning susayishi xavfini tug‘diradi. Sun’iy intellekt yordamida yaratilgan soxta matn, tasvir va videolar (deepfake) orqali milliy tarix, qadriyatlar va shaxslarning buzib ko‘rsatilishi ham tahdidning yangi shaklidir.

5. Raqamli qaramlik va o‘z-o‘zini nazorat qilishning susayishi. Ijtimoiy tarmoqlarda e’tirofga bo‘lgan ehtiyoj shaxsning o‘zini baholashini «layk» va obunachilar soni kabi tashqi raqamli ko‘rsatkichlarga bog‘liq qilib qo‘yadi. Natijada shaxs ichki qadriyatlari asosida emas, balki virtual auditoriyaning kutishlariga muvofiq o‘zini tuta boshlaydi.

6. Shaxsiy ma’lumotlar va raqamli izlarning manipulyatsiyasi. Foydalanuvchi haqidagi ma’lumotlar uning psixologik profilini tuzish va unga maqsadli axborot-psixologik ta’sir ko‘rsatish uchun ishlatilishi mumkin. Shu bois shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilishning huquqiy asoslari [12] psixologik xavfsizlikning ham muhim shartiga aylanmoqda.

Dissertatsiya tadqiqoti natijalari xavfsizlik qadriyatlarining ahamiyati va ijtimoiy tahdidlarni idrok etish darajasi respondentlarning jinsi va boshqa sotsiodemografik xususiyatlariga ko‘ra farqlanishini ko‘rsatdi. Institutsional ishonch darajasi esa shaxsning tahdidlarni idrok etishi va himoya strategiyalarini tanlashiga ta’sir etuvchi muhim ijtimoiy-psixologik omillardan biri sifatida namoyon bo‘ldi. Bu himoya mexanizmlarini shakllantirishda aholining turli guruhlariga tabaqalashtirilgan yondashuv zarurligini anglatadi.

Ushbu natijalar asosida virtual identifikatsiya jarayonida milliy psixologik qiyofa xavfsizligini ta’minlovchi himoya mexanizmlarining ko‘p darajali modeli ishlab chiqildi. Unda himoya mexanizmlari to‘rtta o‘zaro bog‘liq darajada shakllanadi.

Shaxsiy daraja. O‘zligini anglashning barqarorligi, milliy qadriyatlarning tashqi talab sifatida emas, balki ichki e’tiqod sifatida qabul qilinganligi, refleksiya va virtual makonda o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalari, mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlash, raqamli gigiyena odatlari.

Oilaviy daraja. Oiladagi ishonchli munosabatlar, ota-onalarning raqamli savodxonligi va shaxsiy namunasi, oilaviy an’analar orqali milliy qadriyatlarning avloddan-avlodga uzatilishi, bolalarning virtual faoliyatiga taqiq va qattiq nazorat orqali emas, balki ochiq muloqotga asoslangan hamrohlik.

Ta’lim va mahalla darajasi. Ta’lim muassasalarida mediasavodxonlik va axborot-psixologik xavfsizlik bo‘yicha mashg‘ulotlar, yoshlarda virtual muhitda o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan treninglar, mahallada ijtimoiy-psixologik xizmatning faol faoliyati.

Institutsional-ijtimoiy daraja. Davlat va jamoat institutlariga ishonch, raqamli muhitda sifatli milliy kontentni rivojlantirish, shaxsga doir ma’lumotlarning huquqiy himoyasi, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning axloqiy me’yorlarini shakllantirish.

Ushbu darajalarda amal qiluvchi himoya mexanizmlarini funksional jihatdan beshta guruhga ajratish mumkin: kognitiv (axborotni tanqidiy baholash va manbani tekshirish), emotsional-irodaviy (o‘z holatini boshqarish va emotsional barqarorlik), qadriyatli-motivatsion (milliy qadriyatlarni ichki qabul qilish va ularga tayanish), xulqiy (raqamli gigiyena va onlayn xulq me’yorlariga amal qilish) va ijtimoiy (real munosabatlar va qo‘llab-quvvatlash tarmoqlarini saqlash). Himoyaning samaradorligi bu mexanizmlarning alohida emas, balki tizimli va o‘zaro muvofiq ishlashiga bog‘liq.

Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, virtual identifikatsiya jarayonida milliy psixologik qiyofa xavfsizligiga tahdidlar tashqi va ochiq shakldan yashirin, individuallashtirilgan va algoritmlar vositasida boshqariladigan shaklga o‘tmoqda. Algoritmik ta’sir, madaniy substitutsiya, identichlikning parchalanishi, sun’iy intellekt vositasidagi muloqot, raqamli qaramlik va shaxsiy ma’lumotlar manipulyatsiyasi bu tahdidlarning asosiy yo‘nalishlaridir.

Himoya mexanizmlarini shakllantirish shaxsiy, oilaviy, ta’lim-mahalla va institutsional darajalardagi omillarning uyg‘unligini talab etadi. Bunda himoya ta’qiq va cheklashga emas, balki shaxsning ichki barqarorligi, tanqidiy fikrlashi va milliy qadriyatlarni ongli ravishda qabul qilishiga asoslanishi lozim.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi: ta’limning barcha bosqichlarida mediasavodxonlik va axborot-psixologik xavfsizlik bo‘yicha maxsus kurslar va treninglar joriy etish; ota-onalar uchun raqamli savodxonlik va bolalar bilan virtual faoliyat haqida muloqot yuritish bo‘yicha psixologik-pedagogik dasturlar ishlab chiqish; sun’iy intellekt bilan muloqotning yoshlar identichligiga ta’sirini o‘rganuvchi longityud tadqiqotlarni tashkil etish; raqamli muhitda milliy qadriyatlarni zamonaviy shaklda taqdim etuvchi sifatli kontent yaratishni qo‘llab-quvvatlash; himoya dasturlarini aholining sotsiodemografik xususiyatlarini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan tarzda ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. – New York: W.W. Norton, 1968.
2. Tajfel H., Turner J.C. An integrative theory of intergroup conflict // The Social Psychology of Intergroup Relations / Eds. W.G. Austin, S. Worchel. – Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979. – P. 33–47.
3. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York: Basic Books, 2011.